

Fig. 1. Ydre, set fra sydøst. I. Arthur-Nielsen fot. 1963 eller 1966. — *Exterior seen from the south-east.*

GRANDLØSE KIRKE

MERLØSE HERRED

Kirken opføres i Roskildebispens jordebog med en afgift på 1 mk.¹. 1499 havde den egen præst², men siden 1567 har den været *anneks* til Sønder Asminstrup³. Dette år var der 29 tiendeydere i sognet; præstegården betegnedes da som øde. O. 1666 ansås patronatsretten for kongelig⁴; 7. sept. 1678 fik Holger Pax til Eriksholm skøde på patronatsretten med kirkens andel i tienderne, herlighed over præstegård

og degnebolig, kirkens tilliggende jordegods og anden herlighed samt kaldsretten⁵. Herefter lå kirken under Eriksholm, hvis ejere tillige besad Holbæk Slots ladegård. Da denne 1809 solgtes til kaptajn H. P. Koefoed, synes kirken siden at have fulgt ladegårdens nye ejere (jfr. tåterklæde), og endvidere overdroges kaldsretten til kongen 1818⁶. 26. maj 1909 overgik kirken til selveje.

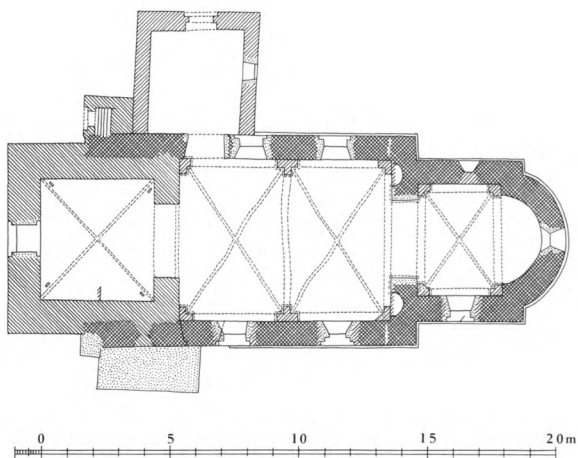

Fig. 2. Plan. 1:300. Målt af MB 1959, tegnet af HJ 1979. Signaturforklaring s.9. — *Ground-plan. Key on p. 9.*

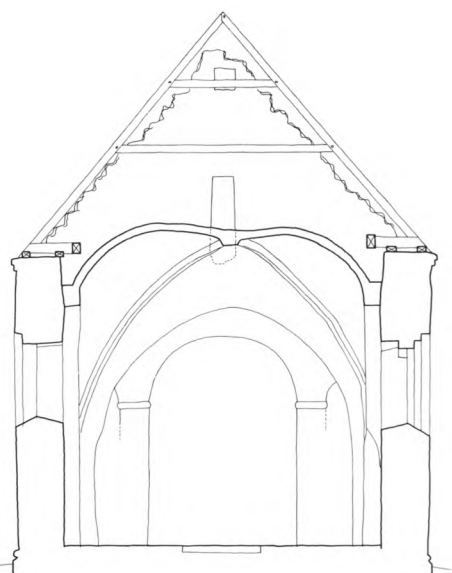

Fig. 3. Tværnsnit i skibet, set mod triumfmuren. 1:150. Målt af Kirsten Kildegaard Petersen, Thomas A. Sørensen og HeJ 1978, tegnet af HJ 1979. — *Cross-section of the nave seen towards the east wall of the nave.*

Kirken ligger i søndre udkant af den lille landsby, på flad mark, der falder mod gadekæret nord for kirken. Kirkegården har bevaret sine gamle grænser og først 1934⁷ uden for

sydhegnet faet tillagt et stykke jord, som endnu ikke er taget i brug.

Kirkegårdens hegn og indgange. Nordøsthjørnet og to tredjedele af nordmuren samt hegnet umiddelbart omkring sydlågen er hvidtet mur af mark- og teglsten over kampestenssyld, afdækket med vingetegl, der har tagfald mod kirkegården; de øvrige hegn er diger af rå og kløvet marksten. Murens og digets nuværende indbyrdes udstrækning synes at have ændret sig i århundredernes løb; men allerede 1803⁸ udgjorde »gråstenshegnet« den største del; 1877 nævnes tillige et raftehegn⁷. Udvidelsen har levende hegn, og inden for den gamle kirkegårds diger står en række asketræer.

Hovedindgangen, som kan være opført i tiden 1750-1850, er en port i øst ved det nordre hjørne. To rødmaledede tremmelåger er ophængt på hvidtede piller, hvis forside prydes af kvadremuret pilaster, mens det pyramideformede tag af vingetegl krones af kugle. I syd, nær østhjørnet er der en rødmalet tremmelåge mellem murede piller. I sin nuværende form er lågen muligvis fra o. 1908⁹, da man ønskede en ny i sydturen, antagelig som afløser for en $\dagger$ portal, hvis piller og buer 1895¹⁰ skulle sættes om. 1819¹¹ omtales en $\dagger$ låge i nord.

Bygninger m.m. på kirkegården. *Ligkapellet*, som indgår i kirkegårdens sydøstre hjørne, er opført mellem 1910 og 1914⁷ i en stilfærdig nygotisk stil med kamtakke gavle. Materialet er små gule sten, og bygningen står hvidtet og teglhængt. Det brolagte *fortov* omkring kirken er muligvis først anlagt o. 1910⁷. — En $\dagger$ *kirkelade* omtales 1661-62¹² som udlejet. En eftermiddelalderlig $\dagger$ *staldbygning*, som tidligst omtales 1906⁷, fjernedes o. 1936. Den var af marksten, havde halvtæg og stødte op til nordmurens yderside, nær østhjørnet. Foruden stald til præstens heste rummede den et præsteværelse med dør til kirkegården¹³; den fladbuede niche på nordmurens inderside lige vest for porten er muligvis levn af nævnte dør. I Larsens beskrivelse fra o. 1842¹⁴ nævnes et $\dagger$ *halsjern*, fastgjort til muren ved indgangen i kirken (d.e. våbenhusgavlen), hvilket forfatteren havde konstateret en halv snes år forinden. En $\dagger$ *træhest* var da allerede fjernet.

Fig. 4. Triumfgavlen, set fra korets loft (s.203, 205). LL fot. 1975. —
West gable of the chancel seen from the loft of the chancel.

Kirken består af kor med apsis og skib, opført i to etaper i 1100'rne foruden rester af et jævngammelt tårn, der indgår i det nuværende fra 1500'nes første årtier. Våbenhuset på nordsiden er antagelig bygget i tiden henimod 1500. Orienteringen har betragtelig afvigelse mod syd.

Et slægtskab med Butterup (s. 60f.) giver sig til kende i lighedspunkter vedrørende planens breddeforhold, opbygningens højdeproportion, materialebehandlingen, og enkeltheder som soklen og triumfvæggen.

Materialer og teknik. Kirken er opført af marksten, vekslende med partier af frådsten, der især har fundet anvendelse i taggavlne foruden til muråbninger og andre detaljer. Murene hviler på en ca. 25 cm høj sokkel, bestående af svær frådstensvulst over skråkantet led af granit; sidstnævnte er dog under apsis også af frådsten. Markstenene er såvel i ydre som indre facader planhugget og lagt i regelmæssige, ca. 25-30 cm høje skifter. I gavlene veksler kløvsten med frådsten, brudt i relativt smalle flager, snart anbragt liggende, snart stillet på højkant (jfr.

fig. 4). Såvel ud- som indvendig er den udglattede fugemørtel forsynet med kvaderridsning. Bag våbenhusloftet står muren dækket af et hvidtelag, som kan være oprindeligt¹⁵. Indvendig har væggene muligvis stået uden yderligere behandling, bortset fra kalkmalerierne i kor og på triumfvæg.

Kirkens hovedafsnit er bygget i etaper, af hvilke koret er ældst, jfr. Nørre Jernløse (s. 87), Søstrup og Sønder Asmindrup.

Dette fremgår af triumfgavlens vestside, hvor korets gavl skiller sig ud som en trekant af frådsten, forhøjet med marksten efter skibets opførelse. Koret har da rimeligvis i kortere eller længere tid, efter tagets inddækning, stået som et selvstændigt afsnit. Et smalt tilbagespring i murflugten viser i øvrigt, hvorledes der er tænkt på placeringen af hanebåndet i skibets tagværk.

Ved korets og skibets sydøstre hjørner er højderne fra oversiden af soklen til gesimsens underkant henholdsvis ca. 5 og 5,6 m.

Vinduer og døre. Apsidens cirkelvindue er i

Fig. 5. Indre, set mod vest. LL fot. 1975. — *Interior to the west.*

brug, men udvendig omdannet ved en forlængelse nedadtil samt forhugget indvendig og i lysningen, hvor en firkantet trækarm er indsat engang i 1800'rne. Korets nordvindue er bevaret som en udvendig niche, der måler 145x90 cm i murflugten, og hvis issepunkt sidder ca. 85 cm under nuværende gesims. Sydvinduet er til dels borttaget af det sekundære vindue, hvorover buen af det oprindelige er fremdraget ved kirkens restaurering 1966-68, og nu står som en lunetteformet blænding. De rester af skibets fire vinduer, som ikke er slugt, da man indsatte større lysåbninger, anes udvendig som rundbuer over de sekundære vinduers stik. I nord sidder buernes issepunkt ca. 70 cm under gesimsen.

Norddøren er i brug, men udvidet mod øst, så den indre åbnings østre smig fører lige gennem murlivet, mens den ydre rundbue er afløst

af en vandret afdækning i vederlagshøjde. Syddøren er tilmuret med marksten. Den ydre rundbue, som halvt dækkes af en støttepille, er dog synlig, ligesom den indre, vandret afdækkede åbning er markeret i vægpudsens ved kirkens seneste restaurering.

Indre. Den høje, runde korbue, hvis vanger er retableret ved seneste restaurering, har *kragbånd* i form af en vulst, der sidder 2,7 m over korets nuværende gulv. 1966 påvistes oprindeligt *gulv* i skibets østende ca. 30 cm under nuværende. Kragbåndene er videreført på triumfvæggen, hvor de markerer vederlagshøjden i to rundbuede *sidealternicher*, som var åbnet partielt 1966-68. Apsiden har bevaret sit *halvkuppelhvælv*. Både korets og skibets forsvundne loftsbjælker har været indbygget i murkronen, hvor de efterladte spor viser, at koret har haft fem bjælker, og at skibets har ligget i en indbyrdes afstand af ca.

Fig. 6. Indre, set mod øst. LL fot. 1975. — *Interior to the east.*

80–85 cm. Det forsvundne *†bræddeloft* har antagelig hvilet på bjælkernes overside. Både korets østre gavl og triumfgavlen er bevaret. En mindre indrykning i korgavlen og på triumfgavlens vestsider omtrent midt mellem aftrykkene efter loftsbjælkerne og gavlspidserne kan være tænkt som støtte for tagværkets hanebånd. Triumfgavlen gennembrydes af en svagt trapezformet åbning (jfr. fig. 3), der forbinder de to afsnits loftsrums. Nu hvor bundskiftet er borttaget måler den ca. 150x40–50 cm; overdækning af to smalle, ca. 15 cm høje frådstensplader. I triumfgavlens top ses en oprindelig åbning, ensidig smiget mod smal ydre lyssprække og nu lukket af teglbrokker. Ved den indre murflugt måler åbningen 38x39 cm.

(†)Tårn. På nordsiden af det nuværende tårn ses tydeligt, hvorledes skibets flankemur i sin fulde højde omslutter dette tårns østre del som

en »kappe«. Tilsvarende forhold gælder i syd, men her skjules fortykkelsen bag en sekundær støttepille. At der virkelig er tale om en fortsættelse af skibets flankemure fremgår tillige af de glathugne markstensskifter samt af et tilmuret vindue i syd, hvis østre ydersmig huggedes fri ved undersøgelsen 1963. Muligvis er der i vestvængen af tårntrappens overdør bevaret en rest af det tilsvarende nordvindues vestre ydersmig. Endelig er østsiden af den oprindelige vestgavl påvist 1966 i det nuværende tårnrum. Dørenes placering antyder, at skibets vestende har båret et tårn. Beviset leverer skibets vestre hvælvfag, hvis hjørnepiller til dels griber ind over dørenes indre åbning, fordi man af hensyn til det oprindelige tårns østvæg ikke kunne rykke dem længere mod vest (jfr. Sønder Asmindrup). Tårnets østvæg, som fjernedes ved opførelsen af det senmiddelalderlige tårn, kan forinden have haft

Fig. 7. Ydre, set fra nordvest, Chr. Axel Jensen fot. 1903. — *Exterior seen from the north-west.*

tre arkader, foroven åbninger til et herskabspulitur i overensstemmelse med nabokirken Tveje Merløse (Holbæk by), som har tvillingetårn. Kun en udgravning i den nuværende tårnarkade vil eventuelt kunne belyse spørgsmålet.

Tilføjelser og ændringer. Som nævnt er skibets hvælv opført inden tårnbyggeriet i tiden o. 1500-25 og skal antagelig i lighed med korhvælvet henføres til 1400'rne. Både i kor og skib hviler hvælv på spidse helstens skjold- og gjordbuer, hvis vederlag markeres af skråkantede kragbånd, hvorfra halvstensribberne udgår. Kragbåndene mangler nu i skibets østre hjørner og er i nordvest erstattet af et almindeligt udkraget skifte i forbindelse med en fornyelse af buernes nedre del. I korets vestre hjørner er pillerne under kragbåndet forhugget. Det er muligt, at den ubetydelige forhøjelse af gavlene, der krones af en lille toptinde, såvel som korets

og skibets dobbelte falsgesims skal henføres til tidspunktet for hvælvenes indbygning. Det er derimod sikkert, at disse har nødvendiggjort nye vinduer, som synes bevaret i sydsidens fladbuede, falsede åbninger. Ved hvælvslagningen blev sidealternicherne blændet og kragbåndene ført hen over tilmuringen.

Våbenhuset (jfr. fig. 7) er opført inden det oprindelige tårn afløstes af det nuværende og må efter gavlblændingen at dømme være blevet rejst i 1400'ernes anden halvdel. Tilbygningen, der hviler på en syld af marksten, er fornedet af samme materiale (i gavlen ses en stor rejst stenhelle), foroven af munkesten i munkeskifte. Gavlens blænding kendetegnes af det forsænkede bånd langs kamtakkerne — et træk, som knytter kompositionen sammen med en type, der bl.a. er repræsenteret i egnen på begge sider af Roskilde Fjord¹⁶.

Herudover far gavlen sit særpræg dels gennem en højblending med spærstik og mønster af krydsstillede sten, dels gennem de trappeformede småblendinger, som flankerer højblendingen og markerer gavlens fodlinie. De nærmeste paralleller er våbenhusene i Tuse (Tuse hrd.) og for mønstermuringens vedkommende Avnsø (Skipinge hrd.). Den spidsbuede, udvendigt falsede dør er øjensynlig en sekundær forhøjelse af den oprindelige, lavere dør. Umiddelbart vest for døren ses en 39 cm dyb niche, som i murflugten måler 28x29 cm; den synes genåbnet ved restaureringen 1966-68. Østsidens cirkelvindue med støbejernssprosser er formentlig indsat o. 1850; endnu 1806¹¹ klagede man over manglen på vindue i våbenhuset. Bræddeloftet, der efter 1968 står blåmalet med grå bjælker, hævdes 1921¹⁷; det er i øvrigt ikke ældre end midten af 1800'erne, for endnu 1822¹¹ manglede våbenhuset loft (jfr. Sønder Asmin-drup og Tølløse).

Tårn. Da det oprindelige tårn engang i tidsrummet o. 1500-25 blev fjernet til fordel for det nuværende, bibeholdt man som omtalt flankemurene af det gamle indtil skibets murkrone. Det nye tårn er lidt smallere end det gamle, men dobbelt så stort i øst-vestlig retning. Den vestre halvdel hviler på markstenssyld og har i vest en høj, skråkantet sokkel. Genanvendte marksten

(og enkelte frådsten) er dominerende i den nedre del, mens munkesten i munkeskifte er hovedmaterialet i den øvre del. I mellemstok værkets flankemure er indlagt ankerbjælker, som har været forkilet på tårnets østside (jfr. Tølløse). Den spidse tårnarkade har falset stik mod skibet. Tårnrummet dækkes af et samtidigt hvælv, som hviler på forlæg i murene. Ribberne er halvstens, og i sviklerne ses rektangulære spygater; lette overribber med trinkamme i nordøst. Det rundbuede vestvindue med indvendig fals er nyere, men udvendig anbragt under et spidsbuet spejl, som er oprindeligt. Adgangen til mellemstokværket sker via nordsidens *trappehus*, som er opført af munkesten i munkeskifte over markstenssyld. Den utraditionelle form med to halvtage, der står vinkelret på hinanden (jfr. fig. 7) skyldes de hensyn man har måttet tage til såvel det eksisterende våbenhus (hvis vestmur bærer trappehusets. østgavl) som muligheden for at benytte det gamle tårns nordvindue ved udformningen af overdøren. Underdøren er fladbuet med udvendig fals; en muret trappe med trætrin fører til overdøren, som er fladbuet med fals mod mellemstokværket. Fra det mørke mellemstokværk er der adgang til skibets loft gennem en samtidig dør, hvis fladbuede stik er falset til begge sider. Klokestokværkets gladhuller er mod alle fire verdenshjørner fladbuede

Fig. 8. Apostelrække. Senromansk kalkmaleri på triumfvæggens nordre del, over hvælvet (s. 208). LL fot. 1975.
— *Row of apostles. Late Romanesque wall-painting on the northern half of the east wall of the nave above the vaults.*

med ud- og indvendig fals. Mod nord er der eet bredt (af hensyn til klokkernes indhejsning), som flankeres af to små fladbuede blændinger, mens hver af de tre øvrige sider har to smallere glamhuller. Flankemurenes gesims består af savskifte under udkraget, glat skifte. De kamtaktede, øst-vestvendte taggavle smykkes af ni etagedelte, vandret falsede højblændinger, som indbyrdes adskiller sig i proportioner og enkeltheder. Den nærmeste parallel til østgavlens blændingsudsmykning er våbenhusgavlen i Gislinge (Tuse hrd.).

Eftermiddelalderlige reparationer og ændringer. På et tidspunkt, som ikke nærmere lader sig præcisere, har man i syd ud for det gamle tårns flankemur opført en usædvanlig kraftig støttepille af blandet materiale. Pillens halvtæg dækkes af vingetegl og har små gavlkamme. Endnu en støttepille, men af betydelig mindre dimensioner, er senere rejst op ad denne pillens vestside; den er for den øvre dels vedkommende af små sten og afdækket med vingetegl. Foruden støttepillerne er sydsidens murankre og skalmuringer vidnesbyrd om de omfattende og udgiftskrævende reparationer, som vedligeholdelsen af den udsatte bygningsdel har medført gennem århundreder. Ved synsforretningen 1803⁸ ønskedes de gamle og dunkle vinduer erstattet af nye, hvilket skete 1813¹⁷, da kirken fik seks nye vinduer med malet karm og ramme. Da det udtrykkelig nævnes, at der ikke tidligere har været vinduer i nord, må de to fladbuede åbninger i skibets nordmur stamme fra denne tid. I syd derimod kan kun skibets vestligste vinduesåbning være indsat ved samme lejlighed, mens de to andre fladbuede er ældre; her måtte sidefals borthugges for at få plads til de nye trækarme med sprossedelte vinduer¹⁸. 1919⁷ ændredes tårnrummets vindue atter og fik nu blyindfattede ruder af »katedralglas« med vindjern. 1927 gennemgik korets og skibets fem fladbuede vinduer en tilsvarende »modernisering«, hvorved borthuggede fals retableredes med moderne munkesten.

Tagværker. Korets tagværk er af eg og formentlig opsat ved hvælvslægningen. Det har to lag hanebånd, hvoraf enkelte er genanvendte

spær fra det oprindelige tagværk, med udstemning til hanebånd og skråstiver samt rester af som fra den udvendige brædebeklædning. Skibet har nyere fyrretræstagværk.

Kirken står nu hvidkalket med tage af røde vingetegl. Korgulvet, der er hævet et trin, har gule og sorte kvadratiske teglfliser, lagt i cement. Skibet og tårnrummet har derimod almindelige gulsten, lagt i sildebensmønster i sand; stolenes gulv er af trykimprægnerede brædder. Våbenhusets gulv er af gule klinker i sildebensmønster, lagt i cement.

Kirken har været opvarmet siden 1885¹⁰, og 1922 indlagdes elektrisk lys.

KALKMALERIER

Rester af en senromansk udsmykning i koret og på triumfvæggen er tidligst beskrevet 1903. E. Rothe, der ved en beskeden sondering 1910 havde påvist malerispor i selve kirkerummet, foreslog året efter en regulær afdækning¹⁹. En sådan er imidlertid aldrig foretaget, men i forbindelse med restaureringen 1966-68 registreredes dele af triumfvæggens udsmykning under skjoldbuen.

O. 1200-1250. På korets overvægge er udmalingen så fragmentarisk, at sammenhængende motiver ikke erkendes. Derimod er det trods den ruinerede tilstand tydeligt, at der på *triumf-væggen* mellem korbuens top og loftsbjælken har været malet en arkadefrise med Kristus og de 12 apostle. Kompositionen, der er bedst bevaret i nord (fig. 8), omfatter et bredere midtfelt, flankeret af seks, udvendig rundbuede, indvendig trekløverformede arkader; i sviklerne mellem enkelte af de ydre bueslag ses kreneleret arkitektur. Mens frisens hovedperon mangler, lader apostlene sig endnu erkende, takket være de i stuk modellerede glorier samt levninger af attributter og dragtbræmmer. Det fremgår heraf, at de har været fremstillet i grupper på to, samtalede med hinanden. På de smalle piller under korbuens kragbånd er påvist to helgenskikkelser, af hvilke den søndre syntes helt i stuk. Også i sidealternativerne har der været malerier²⁰.

Dekorationen er udført al secco på ganske

Fig. 9. Altertavle fra 1622 (s.210). LL fot. 1975. —Altarpiece from 1622.

tyndt lag hvidtekalk, som undertiden ligger direkte på den rå væg, der kun dårligt har kunnet fastholde malerierne. Farveskalaen domineres af sort, hvid, okkergul, rødbrun og en stærk grøn farve. Såvel ikonografisk som stili-

stisk og teknisk skiller arbejdet sig ud fra den romanske værkstedsgruppe, der er så vel repræsenteret på egnen²¹, og de nærmeste paralleller er senromanske udmalinger som Fodby, Grønholt og Skellebjerg (Løve hrd.)²².

INVENTAR

Oversigt. Af middelalderligt inventar ejer kirken en romansk font, sengotiske alterstager og en klokke fra 1501. Resten stammer hovedsagelig fra 1600'rne: Altertavlen har reliefskåret årstal 1622 og hører lige som prædikestolen, der blev malet 1625, til samme værkstedsgruppe som hovedkirkens altertavle. Den anden klokke støbtes 1631, og korbuekrucifikset blev anskaffet 1667. De stærkt reducerede stolegavle må også antages at være udført i dette århundrede. Alterkalken er fra 1788.

Alterbord, muret, 110x73 cm og 98 cm højt. Bordet står 138,5 cm fra apsidens østvæg.

†*Alterklæder.* 1665 fandtes et nyt af rødt klæde¹². 1823 havde kirkens patronesse, Marie Koefoed til Åstrup, skænket et nyt¹¹, måske det, der 1845 var falmet og burde opfarves¹⁰.

Altertavlen (fig. 9), med reliefskåret årstal

Fig. 10. Englehoved på prædikestol malet 1625, sml. fig. 19 (s.214). LL fot. 1975. — *Cherubim on pulpit painted 1625* (cf. fig. 19).

1622, svarer i opbygning til tavlen i hovedkirken Sønder Asmindrup og til Butterups (s. 69 med fig. 10-12) fra henholdsvis 1624 og 1625. Fra samme værksted er også kirkens prædikestol udgået²³.

Lige som på gruppens øvrige tavler findes årstallet i decorationen på den karnisformede postamentbjælkes underside. Over postamentfremspringene sidder bøjler smykket af diademhoved. Som den første har denne tavle bevaret alle led, storstykket således den oprindelige ramme med tredelt bueslag, der bæres af pilastre, som snarest minder om meget smalle vinger med rovfugleklo forneden og derover frugt-bundt ophængt i bånd under volut. Foroven, lige under kapitælet, ses mod nord et mandshoved og mod syd et kvindehoved som på postamentvingeme her og i Sønder Asmindrup. I sviklerne sidder englehoveder, hvis hårlokker er udformet med de samme karakteristiske børede huller, der ses hos de fritskåmte putti (fig. 11a) i storsøjlernes prydbælter, og som genfindes på andre af gruppens altertavler, (jfr. Sønder Asmindrup fig. 13) og på de hoveder, der pryder prædikestolens gesimsbøjler (fig. 10). Alle fire sidefelter har arkader, hvis omløbende ramme og bueslag smykkes af skællagte skiver med dråbeformet nedhæng, som det er tilfældet på storstykkets bueslag samt på gesimsens kronliste.

Storstykkets vinger, der 1909 fandtes på loftet²⁴ sammen med topvingerne og gesimsens to statuetter, fremtræder som nøgne, vingede væsner, halvt dækket af skællagt volut og frugtophæng. Gesimsens fremspring har mistet sine bøjler og topstykkets tvedelte arkade kvadrene i sviklerne²⁵. De flankerende hermer repræsenterer Håb og Kærlighed (sml. prædikestol og fig. 12), sidevingerne Tro, med kalk i venstre hånd og nu uden kors i højre, samt Retfærd (fig. 11b). På storgesimsen står lige som i Butterup statuetter af Johannes Døberen²⁶ og Moses.

Den oprindelige staffing, som er udført på kridtgrund, fremdroges 1966-67 på storvingerne; resten af tavlen står med grå overmaling. Vingernes figurer har naturlig karnation, til detaljer er brugt rød-, grøn- og sølvblazur. Postament- og topfelter rummer indskrifter med for-

Fig. 11 a-b. Detaljer af altertavle fra 1622 (sml. fig. 9). a. Putto med lidelsesredskaber. b. Kærlighed og Retfærd (s.210). LL fot. 1975. — *Details of altar-piece from 1622 (cf. fig. 9). a. Putto with the instruments of the Passion. b. Charity and justice.* — Fig. 12. Kærlighed. Detalje af prædikestol malet 1625, sml. fig. 19 (s. 213). LL fot. 1975. — *Charity. Detail of pulpit painted 1625 (cf. fig. 19).*

gyldte versaler på sort bund: »Sic Devs dile— xit.. .Io:H 3 C« (således elskede Gud ... Joh. 3, 16) og i topstykket: »Verbo domini...« (Sl. 33, 6). I gesimsfrisen: »Jesu Christ Guds Søns Blod renser os af al Synd« (1 Joh. 1, 7) og i topstykkets gesims: »Frygt Gud og Holdt (!) hans Bud« (Præd. 12, 13). Indtil 1924 læstes i storstykkets midtfelt: »Vor Herre Jesus Christus i den Nat der han blev ...« (1 Kor. 11, 23).

I sidefelterne ses fremstillinger af de fire evangelister (fig. 17 a-b) med deres symbol: Mattæus, Markus, Lukas og Johannes, regnet fra nord, øverste række først. Samme emne, men efter andre forlæg findes på gruppens ældste tavle fra 1620 i Søndersted (Merløse hrd.). I storfeltet

sidder *maleri*, der ifølge indskrift på bagsiden er: »Kopi efter Lauritz Andersøn Maller - Riber i Hundslund Kirke - 1613. Kr. Due 1925«. Det er malet på træ og forestiller Korsfæstelsen.

Thorvaldsens *Kristus* står på våbenhusloftet.

Altersølv. Kalk (fig. 13), 1788, 23 cm høj. Den helstøbte kalk har under bunden indprikket vægtangivelse: »W 41 lod ½ q(vin)t«. På øvre skaftled fire stempler: ovalt mestermærke med LE, antagelig for Lorenz Ebbesen (Boje s. 118), Københavnsmærke (17)88, guardeinmærke for Fredrik Fabricius og månedsmærke skytten. Samtidig *disk*, 14,5 cm i tv. Under bunden indprikket: »W 14 lod 2½ q(vin)t«.

Oblateske, 1937, cylinderformet, med grave-

Fig. 13-14. 13. Alterkalk 1788 (s.211). LL fot. 1975. —Altar chalice from 1788. 14. Alterstage (s.212). LL fot. 1975.—Altar candlestick.

ret kors på låget. Under bunden graveret skrift: »Granløe(!) Kirke 8-5 1937«.

†Alterkande, af porcelæn, anskaffet 1844¹⁰, opregnet i inventariet 1862 sammen med en †oblætæske, ligeledes af porcelæn⁷.

Alterstager (fig. 14), sengotiske, 36 cm høje, med lysepig af jern. Under den ene stages bund ses to støbermærker (fig. 15). Det ene kendes fra stagerne i Blovstrød, det andet fra en stage i Tibirke (DK. Frborg. s. 911 med fig. 12 og s. 1328 med fig. 11-12). I begge tilfælde optræder støbermærkerne sammen med et andet. — Syv-armet stage, o. 1900, Grundtvigstage, fra Lauritz Rasmussens Broncestøberi.

Alterskranke, 17-1800'rne, af smedejern, ret-

Fig. 15. Støbermærke under alterstagens fod, sml. fig. 14 (s. 212). — Founder's mark under the base of the altar candlestick (cf. fig. 14).

vinklet. Syv firkantede standere, med messingknop foroven og en lille fortykkelse på midten, bærer håndlisten. Denne er svunget ud til siderne og ender i stor jernkugle. Rødmalet.

Font (fig. 16), romansk, af rødlig granit, 68 cm i tv., på fod fra 1967²⁷. Kummen er hugget i et med den øverste bevarede del af foden og forsynet med en vulst mellem de to led. Den smykkes af 11 bueslag og det øverste af de tilhørende søjleskafter. Nedre del af fonten ser ud til at have fået finere behugning²⁸. Langs randen en spinkel tovvstav og i overfladen et rundt hul og over for det et aflangt, beregnet til fastgørelse af låg eller til anbringelse af bærestænger til en fontehimmel (sml. Tølløse)²⁹. Ved korbuens nordre vange.

Som *dåbsfad* tjener et stort omvendt kobberlåg med pånittet hank, der prydes af indridsninger; det er nævnt i inventariet 1666 sammen med et *†tinbækken*¹². Dette eller et andet fandtes i kirken endnu 1903.

Dåbskande, 1800'rne, af messing, som Søstrups.

Korbuekrucifiks, købt 1667¹². Figuren er ca. 100 cm høj og hænger på nyt korstræ. Den billedskærer, der fik betaling, må være Lorentz Jørgensen, som skænkede et lidt mindre krucifiks til Butterup (jfr. s. 73 og fig. 17). I modsætning til denne har figuren i Grandløse bevaret sin meget store tornekrone, hvoraf dog mindre dele blev fornyet ved restaurering 1935. Kristus har langt, krøllet hår og skæg, han hænger dybt i armene. Lænde klædet har stor knude ved højre hofte, knæene er bøjede og fødderne korslagte. Krucifikset er renset for al staffering³⁰. I korbuen³¹.

Prædikestolen (fig. 19), med malet årstal 1625, har samtidig underbaldakin og himmel, men opgang fra sidste restaurering. Den består af fire fag, hvoraf de to midterste er bredest, adskilt af dydehermer. Over det glatte postament med diamantbosser på svage hjørnefremspring er indskudt et karnisformet led med fladsnit på undersiden, som det kendes fra altertavlen, der som nævnt må anses for at være udført i samme værksted. Storfelterne rummer arkader (fig. 18), hvis indramning i betydelig grad er opløst i

volutter smykket med bladværk³². I sviklerne ses fugle, som i næbbet holder tøjguirlande, eller englebørn, der spiller på lut. I arkaderne står de fire evangelister med deres symbol på en lille konsol, som indgår i kartouchelignende hængestykke under arkaden. Regnet fra opgangen er det: Mattæus, Markus, begge med lukket bog i venstre hånd og pen i højre, Lukas skrivende i den opslåede bog i venstre hånd, pennen i højre mangler, samt Johannes med lukket bog under venstre arm, pennen i højre mangler. Af de flankerende hermer repræsenterer den første formentlig Troen; attributter i højre hånd er borte, i venstre holder hun opslået bog. Dernæst Håb og Kærlighed (fig. 12), som begge er skåret efter samme forlæg som hermerne på altertavlens topstykke; til sidst Retfærd og Styrke. Hermeskafterne smykkes af skællagte skiver og frugtklaser; over figurernes hoveder er joniske kapitæler, hvis volutter næsten er trukket ned over dyderne hoveder.

Fig. 16. Font (s.213). LL fot. 1975. —Font.

Gesimsens glatte frise har hjørnefremspring med bøjler smykket af englehoved (fig. 10). Kronlisten er dekoreret med bladværk (sml. gesimsen på altertavlen i Butterup s. 69).

Himlen bæres af to kraftige, snoede jernstænger med volutroset på midten³³. Den er regelmæssig sekssidet og har mistet både top- og hægestykker³⁴. Indvendig har den sekssidet, fordybet felt med sort kontur af sol eller måne; ved overgangen mellem loft og sider ses spor af tandsnit. Den samtidige underbaldakin er glat med skællagte skiver på ribberne og ender i dobbelt hængekugle.

Opgangen er fra sidste restaurering; tidligere havde gelænderet udsavede balustre af træ fra 1800'rne.

Stolens oprindelige staffering på kridtgrund fremdroges og restaureredes 1966-67. Indtil da fremtrådte den med farver, der ifølge en signatur var »Malt af C. C. Lorentzen 1861«. Evangelisterne har naturlig karnation; de er iført lyseblå dragter. Arkaderne, de står i, har mørk bund, mens rammeværket udenom er stafferet

med anvendelse af blandt andet den grønne farve, der er brugt til frugtklasernes blade. Bunden udenom har en mørkere blå farve end evangelisternes dragter og skyldes muligvis reparation. I stolens friser ses gyldne versalindskrifter på sort bund, i postamentet: »(Verbum) Domini manet . . .« (1 Pet. 1,25), og i gesimsen³⁵: »Beati illi, qvi audiunt . . . 1625 O.K.S. FR. S.« (Luk. 11,28) muligvis for sognepræsten Oluf (Sørensen) Kok og kirkeværgen³⁶. I himlens gesimsfrise med gylden fraktur: »Luc: VIII, XV: Jesus sagde hvilke som høre . . .«.

Siden restaureringen står stolen i skibets sydøsthjørne. Tidligere stod den længere mod vest og har vist i endnu ældre tid stået ved nordvæggen.

Stolestader, formentlig fra 1600-50, men det lader sig vanskeligt afgøre med sikkerhed, da alle detaljer er fjernede og gavlene savet af foroven, så at de fremtræder med fladbuget afslutning. Den eneste dekoration er en glat pilaster på næsten kvadratisk postament. Pilasteren står på enkel base med klammeformet udsav-

Fig. 17 a-b. Malerier i altertavlens sidefelter, sml. fig. 9. a. Evangelisten Markus. b. Evangelisten Johannes (s. 211). LL fot. 1975. — *Paintings on the side panels of the altar-piece (cf. fig. 9). a. St. Mark the Evangelist. b. St. John the Evangelist.* 18. Evangelisten Markus. Detalje af prædikestol malet 1625, sml. fig. 19 (s. 213). LL fot. 1975. — *St. Mark the Evangelist. Detail of pulpit painted 1625 (cf. fig. 19).*

Fig. 19-20. 19. Prædikestol malet 1625 (s.213). LL fot. 1975. — Pulpit painted 1625. 20. Degnestol (s.215). Chr. Axel Jensen fot. 1903. — Chair for parish clerk.

ning forneden og har profilkapitæl. I et af de gamle rygpaneler er indskåret: »N N S:L«. Vægpaneler fra 1916⁷. Gavlene er rødmaledede med grå pilastre; sæder, ryglæn og vægpaneler har tre grå nuancer med forgyldte profilister.

*Brudstykker af to †stolegavle fra o. 1575 afleveredes 1967 til Nationalmuseet³⁷. De er af fyrretræ, 47 cm høje og udgør den øvre, dekorede del af to gavle, hvis topstykker er savet af. Udsmykningen, i rektangelfelt, består på den ene af næsten symmetrisk opbygget akantusbladdekoration, på den anden af et fantasivæsen, begge steder udført i fladssnit, således som det kendes fra bl.a. Søstrup alterbordsforside og *stolegavle. Bunden i skæringerne er teglstensrød, i øvrigt står de umalede.

(†) Degnestol eller panel, 1577. Bevaret er kun eet fag med to fyldinger brugt som låge i den

nuværende degnestol, der 1915 indrettedes i forreste stolestade i sydsiden⁷. Et fotografi fra 1903 (fig. 20) viser dens forgænger, som stod ved korbuens søndre vange. I den indgik den nuværende låge sammen med tre andre fag, hver bestående af to kvadratiske fyldinger med geometriske mønstre, som kendes fra stolestader i Sigersted og Vigersted, samt en dørfløj i Høm³⁸. I øverste rammetræ skimtes indskårne versaler og tegn, som ikke giver nogen mening.

To små, smalle, løse bænke fra 1700'rne, med udsavede vanger. Gråmalede svarende til stolestaderne.

Pengeblok, 1900'rne. Højde over nuværende gulv 88 cm. Blokken har affasede hjørner og kanter på låget, som er fladt og lukkes med to hængselbånd over kramper på forsiden. Penge-slids i tværgående jernbånd. Rødmalet. I skibet,

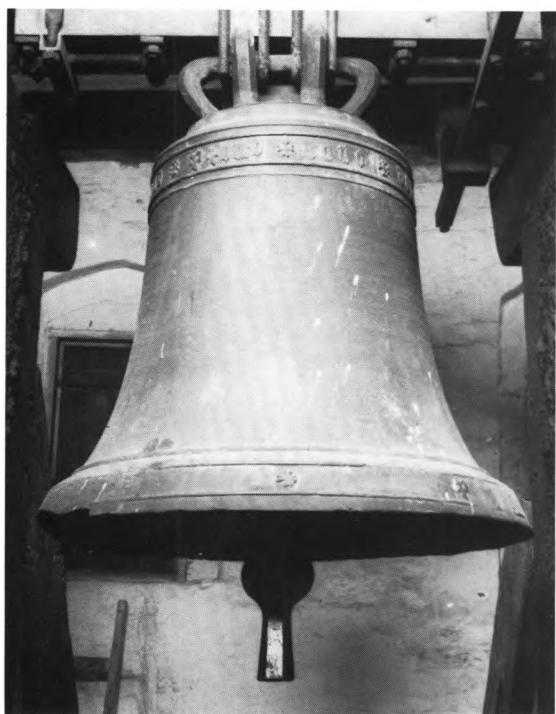

Fig. 21. Klokke støbt 1501 (s. 216). LL fot. 1975. — *Bell cast in 1501.*

ved indgangsdøren. *Pengebøsse*, 1946, af messing. *Dørløje fra 1900'rne*.

Orgel, bygget 1968 af Jensen & Thomsen, Hillerød. 1978 udvidet med en stemme til ialt seks stemmer, ét manual og pedal. I tårnrummet. †*Orgel* med fire stemmer, leveret 1917 af Immanuel Starup, København³⁹. I tårnrummet⁴⁰.

Salmenummertavle, 1800'rne, med buetunge foroven, til skydenumre. Sortmalet, med hvid fraktur: »Efter Prædiken«. På våbenhusloftet ligger en tavle med spærformet øvre afslutning.

To *lysekroner* købtes 1916 hos hofmetalstøber Rasmussen⁷. Ligger på våbenhusloftet. Lampetter fra sidste restaurering.

Hatteknager, af træ, på våbenhusets øst- og vestvæg, sidstnævnte sted med drejede knager.

Klokker. 1) 1501 (fig. 21), tv. 87 cm. Om halsen latinsk indskrift med minuskler mellem rammelister: »Anno domini millesimo quingen tesimo primo« (i Herrens år 1501). Mellem hvert ord ses et kors, hvis stave er tvedelte og forsynet med en kugle i enden. Tilsvarende ses

på slagkanten, hvor bogstaverne imidlertid er helt ødelagt. Uldall (s. 112) henfører klokken til Olavs Benedicti, hvis navn findes på en klokkeindskrift fra 1506 i Vejle (jfr. DK. Præstø s. 769). På denne og på den mindste klokke fra 1520 i Kalundborg optræder de samme karakteristiske kors.

2) 1631, støbt af Felix Fuchs, tv. 82 cm. Om halsen tysk versalindskrift mellem rammelister: »Avs dem Fever bin ich geflossen Felix Fvchs hat mich gossen anno salvtatis nostris 1631«. Over indskriften buefrise og under den akantusbladfrise som på klokken i Slagslunde (DK. Frborg. s. 2443, fig. 8). Hankene smykkes af skællagte skiver og slagringen af lister.

Begge klokker er ophængt i slyngebomme.

†*Klokke*. Ved klokkeskatten 1528 afleveredes en klokke⁴¹.

Klokkestol, 1600'rne?, af eg, med dobbelte skråstivere.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Sognekaldsarkivet. Sønder Asmindrup-Grandløse. Kirkebog 1780-95. — Embedsbog 1814-28. — *Godsarkiver*. Løvenborg, baroniet. Kirkerne vedr. 1721-1885. — *Ved embedet*. Synsprot. 1862-19(75). — Se i øvrigt arkivalier for Holbæk amt i aim. s. 50.

NM2. Indberetninger af Chr. Axel Jensen 1903, suppleret 1911 (inventar), C. M. Smidt 1903 (bygning og kalkmalerier), Niels Termansen 1911 (altertavle og prædikestol), Kr. Due 1924 (altertavle), P. Kr. Andersen 1933 og 1935 (krucifiks), Aage Roussell 1936 (præstestald), I. Arthur-Nielsen og R. Graae 1963 (beskrivelse af bygning og inventar), R. Graae 1965 (restaureringsforslag), Elna Møller 1966 (bygning og kalkmalerier), Einar V. Jensen 1967 (forundersøgelse af altertavle, prædikestol, krucifiks og stoleværk samt forslag til istandsættelse af altertavle og prædikestol), Hugo Johannsen 1975-76 (bygning), Marie-Louise Jørgensen 1975 (inventar) og Erik Lyckegaard 1975 (kalkmalerier). — Bygnings- og kalkmaleribeskrivelse ved Hugo Johannsen, inventar ved Marie-Louise Jørgensen. Redaktionen afsluttet okt. 1979.

Tegninger. *NM2*. Plan, snit og facader ved Arne Nystrom 1927. — Plan ved M. Brahde 1959. — Tværnsnit ved H. Jacobsen, K. Kildegaard Petersen og Th. A. Sørensen 1978.

Notebøger. *NM2*. Kornerup, VII, 45. — C. M. Smidt, VIII, 58-67.

- ¹ Roskildebispens jordebog s. 160.
- ² Repert. 2. rk. nr. 8884.
- ³ Landebogen s. 158f.
- ⁴ RA. DaKanc. A28. 1630-1702. Fortegnelse og div. dok. vedk. kirker og sognekald.
- ⁵ Kronens Skøder II, 455.
- ⁶ RA. DaKanc. G119. (1799)-1828. Originale skøder til kongen på jus vocandi.
- ⁷ Ved embedet. Synsprot. 1862-19(75).
- ⁸ LA. Sognekaldsarkivet. 1780-95 (1804). Kirkebog.
- ⁹ RA. Kultusmin.: 1. Dep. 1848-1916. Journalsager.
- ¹⁰ LA. Stiftsprovstearkivet. 1824-1900. Synsforretningsprot.
- ¹¹ LA. Stiftsprovstearkivet. 1803-26. Kirkesynsforretn.
- ¹² RA. Rtk. Rev. rgsk. Kirkerghsk. 1661-72.
- ¹³ Staldbygningens funktion og indretning er beskrevet i et brev fra malerinden Andrea E. Sørensen i NM2.
- ¹⁴ NM2. Håndskriftsaml. J. H. Larsen: Bidrag til topografisk beskrivelse ... 1842.
- ¹⁵ Uhvidtet facademur er iagttaget under søndre støttepilles halvtag, jfr. kirkens beskrivelse ved I. Arthur-Nielsen og R. Graae, 1963.
- ¹⁶ Jfr. f.eks. Ferslev (DK. Frborg. s.2761 med noterne 12 og 13); endvidere K. de Fine Licht: Øresundsmotiver, i NMArb. 1976, s.33f.
- ¹⁷ LA. Holbæk amts provsti. 1808-23. Synsforretn.
- ¹⁸ Jfr. fot. af sydsiden fra 1903 i NM2.
- ¹⁹ Jfr. brev af 28. apr. 1911 i NM2.
- ²⁰ Jfr. brev fra G. M. Lind, dateret 4. dec. 1966 i NM2.
- ²¹ Jfr. bl.a. Butterup (s.65), Kvanløse (s. 116) og Søstrup.
- ²² Jfr. Nørlund-Lind: Kalkmalerier s. 237, 260 og 270; endvidere DK. Sorø s. 1105; DK. Frborg. s. 866.
- ²³ Sml. Jensen: Snedkere s. 123 og Kunsthistorisk oversigt for Københavns amt (DK. Kbh. Amt s. 2260).
- ²⁴ Først 1924 lykkedes det at få tavlen istandsat, jfr. storfeltets maleri.
- ²⁵ Manglede allerede 1911.
- ²⁶ En tilsvarende i Domkirkemuseet i Roskilde er tilskrevet Anders Nielsen Hatt (DK. Kbh. Amt s. 2156). Det samme gælder flere sæt stor- og topvinger fra epitafier og altertavler (jfr. s. 2154).
- ²⁷ Hugget af Vitus Nielsen.
- ²⁸ 1907 henstillede synet, at det løse murværk (kendt fra ældre fot.) fjernedes og fonten rensedes med saltsyre.
- ²⁹ Jfr. Mackeprang: Døbefonte s.67f. og Lars Tynell: Skånes medeltida dopfuntar, Stockholm, 1913, s. 156.
- ³⁰ 1935 nystafferedes det af P. Kr. Andersen efter bedste skøn, da der kun fandtes ubetydelige rester af eet lag ældre staffing.
- ³¹ 1965-67 lå det på våbenhusloftet, fordi den tidligere ophængning havde været for usikker.
- ³² Tilsvarende ses på prædikestolen i Rørby (Ars hrd.), hvor hermerne er skåret efter samme forlæg som i Grandløse, evangelisterne derimod efter et andet. Valget af svikkelfigurer er det samme på de to stole.
- ³³ Indtil sidste restaurering lå de på loftet.
- ³⁴ Der ses taphuller til hjørnenedhæng.
- ³⁵ Indtil sidste restaurering læstes i gesimsfrisen: »I Ioh: 2,v, Hvo som holder hans ord ...«.
- ³⁶ Ifølge indberetning 1758 læstes da: »Beati illi... 1625. O.K.S. - F.R.«, jfr. LA. Bispearkivet. 1758-59. Hist. efterretn. til HofmFund.
- ³⁷ Inv. nr. D 1 og D 2/1967.
- ³⁸ DK. Sorø s.438 med fig. 13, s.494 og s.531 med fig. 6.
- ³⁹ I. Starup: Fortegnelse over leverede orgler (i Den danske Orgelregistrants arkiv, Musikhistorisk Museum, København).
- ⁴⁰ Fot. i NM2.
- ⁴¹ RA. Rgsk. ældre end 1559: Fortegnelse over indkrævede klokker.

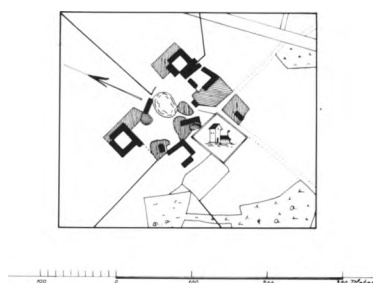

Fig. 22. Landsbyplan 1809.— *Village map 1809.*